

Daniel Warzocha

Obchody setnej rocznicy śmierci Tadeusza Kościuszki w Piotrkowie Trybunalskim 15 października 1917 r. w świetle "Dziennika Narodowego" i akt miejskich Piotrkowa

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 78, 205-210

2005/2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Daniel Warzocha

OBCHODY SETNEJ ROCZNICY ŚMIERCI TADEUSZA KOŚCIUSZKI
W PIOTRKOWIE TRYBUNALSKIM 15 PAŹDZIERNIKA 1917 R.
W ŚWIETLE „DZIENNIKA NARODOWEGO”
I AKT MIEJSKICH PIOTRKOWA

Wybuch pierwszej wojny światowej otworzył nową kartę w życiu Polaków zamieszkałych w Królestwie Polskim. Już po kilku miesiącach, wraz ze stabilizacją frontu, okazało się, iż władza Romanowych nad ziemią polską odeszła definitywnie w przeszłość. Koniec panowania rosyjskiego na przełomie lat 1914/1915 nie oznaczał jeszcze niepodległości – na którą trzeba było czekać prawie cztery lata – ale znaczącą zmianę sytuacji politycznej narodu polskiego. Zarządzający odąd dawną Kongresówką okupanci – Niemcy i Austro-Węgry¹ – pragnąc zdobyć przychylną Polaków, w szerokim stopniu umożliwili prowadzenie działalności niepodległościowej (skierowanej wyłącznie przeciwko Rosji), jak również czczenie pamięci o ważnych dla narodu polskich chwilach dziejowych i otwarte manifestowanie uczuć patriotycznych. Szczególnie uroczyste obchodzono w 1915, 1916 i 1917 r. rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 Maja².

W październiku 1917 r. w wielu polskich miastach, osadach i wsiach odbyły się uroczyste obchody stulecia śmierci Tadeusza Kościuszki. Najwcześniej działania w kierunku organizacji obchodów podjęto w Lublinie³. Niedługo później, 20 września 1917 r. arcybiskup metropolita warszawski Aleksander Kakowski wezwał duchowieństwo do aktywnego udziału w obchodach i odprawienia z tej okazji uroczystych nabożeństw⁴.

Przypomnienie bohatera narodowego walczącego z Rosją o wolność Polski miało szczególną wymowę w momencie dziejowym, kiedy jarzmo carskie zo-

¹ Linia demarkacyjna oddzielająca obszary okupacji niemieckiej (Generał-Gubernatorstwo Warszawskie) i austro-węgierskiej (Generał-Gubernatorstwo Lubelskie) przebiegała niedaleko Piotrkowa; tak więc Piotrków, Bełchatów i Noworadomsk (obecnie Radomsko) znajdowały się pod okupacją austro-węgierską, zaś Łódź i Tomaszów Rawski (obecnie Tomaszów Mazowiecki) – pod okupacją niemiecką.

² A. K e m p a, *Szkice trybunalskie*, Piotrków Trybunalski 1997, s. 140-142; *Uroczystość 3-go Maja*, „Dziennik Narodowy”, nr 102 z 5 maja 1916 r., s. 1; *Obchód 3 Maja w Piotrkowie*, „Dziennik Narodowy”, nr 100 z 3 maja 1917 r., s. 3; B. M u c h a, *3 Maja 1915 roku*, „Kurier – Kultura i Rzeczywistość” 2005, nr 5/6, s. 5-6.

³ *Obchód Kościuszki w Lublinie*, „Dziennik Narodowy”, nr 205 z 8 września 1917 r., s. 2.

⁴ „Dziennik Narodowy”, nr 218 z 25 września 1917 r., s. 1-2.

stało zrzucone, ale walka o niepodległość trwała nadal. Piotrkowski „Dziennik Narodowy” pisał:

Najwyższe umiłowanie niepodległości narodu, gotowość oddania za nią życia – oto idea Kościuszkowska, która świeciła pokoleniom polskim w najciemniejsze noce niewoli, dla której żyli i na wszystkich polach Europy przelewali krew najszlachetniejsi w narodzie, która nareszcie po długich latach ciszy i martwoty na ziemiach polskich znalazła wspaniałe wcielenie w bohaterskich Legionach polskich [podkreślenie w oryginale], które na ostrzach swych bagnatów znowu podniosły przed światem imię i sprawę Polski⁵.

Pamięć Naczelnika uczcili mieszkańcy licznych miejscowości regionu piotrkowskiego, m.in. Sulejowa⁶, Szczercowa⁷, Radomska⁸ oraz Przedborza, gdzie wzniesiono jeden z pierwszych w Polsce pomników Kościuszki⁹.

Także w znajdującym się pod okupacją austro-węgierską Piotrkowie, będącym wówczas ważnym ośrodkiem działalności niepodległościowej, odbyły się uroczystości dla uczczenia setnej rocznicy śmierci Naczelnika insurekcji 1794 r.

Do obchodów przygotowywano się odpowiednio wcześniej. Na czele zorganizowanego we wrześniu 1917 r. Komitetu Organizacyjnego stanął ówczesny prezydent miasta Piotrkowa – Bolesław Nowicki, ponadto w jego skład weszli m.in.: Franciszek Brauliński, Markus Braun, ks. Bromski, S. Ciszewski, Wanda Grabowska, por. Marian Hudec, Józef Karbowski, Markus Kon, J. Krawczykowski, Krukowski, Maria Nencka, Piotrowski, Helena Psarska, R. Pruszyński, Michał Rawita-Witanowski, Józef Roziecki, Kazimierz Rzeszotarski, Wilhelm Silbersztein, J. Stankowski, R. Szymański, ks. kan. Antoni Zagrzejewski i inni¹⁰.

Obchody rozłożono na dwa dni. Rozpoczęły się w niedzielę 14 października 1917 r. o godzinie 10 rano mszą św. dla szkół i ochron w kościele farnym. Jednocześnie w sali Rzemieślników odbyła się uroczystość zorganizowana przez miejscowe nauczycielstwo. W południe odprawiono uroczystą sumę dla ludu z kazaniem. O godzinie 15 nastąpiło poświęcenie krzyża pamiątkowego na Bugaju przez ks. kanonika Zagrzejewskiego. Przemówienie wygłosił wiceprezydent miasta Ostrowski. O godzinie 16 odbył się wieczorek Seminarium Nauczycielstwa.

⁵ Tadeusz Kościuszko, „Dziennik Narodowy”, nr 235 z 14 października 1917 r., s. 1.

⁶ W.P., Z Sulejowa, „Dziennik Narodowy”, nr 240 z 21 października 1917 r., s. 2-3.

⁷ Obchód Kościuszkowski na prowincji, „Dziennik Narodowy”, nr 245 z 27 października 1917 r., s. 4.

⁸ Z Radomska, „Dziennik Narodowy”, nr 240 z 21 października 1917 r., s. 3

⁹ Z. W n u k, *Ścieżka przyrodniczo-historyczna w Przedborzu, Moszczenica-Przedbórz* 1998, s. 29, 42.

¹⁰ Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim (dalej: APPT), Akta miasta Piotrkowa – Magistrat miasta Piotrkowa (dalej: AmP-MmP), sygn. 948, Protokół Ogólnego Zebrania Obchodu Uczczenia Rocznic Śmierci ś.p. Tadeusza Kościuszki w dniu 12 września 1917 r. w Sali Stowarzyszenia Rzemieślników i Handlujących w Piotrkowie, k. nłb.

cielskiego Żeńskiego, zaś o 17 – wieczór patriotyczny urządzone przez uczennice pensji Heleny Trzczińskiej w sali Towarzystwa Dobroczyńności. Ponadto w dniu tym ogłoszono kilka okolicznościowych odczytów¹¹.

Kulminacyjny moment obchodów nastąpił w poniedziałek 15 października 1917 r. Dzień ten, obchodzony jako święto narodowe, był wolny od pracy i zajęć szkolnych. Od godziny 9 rano we wszystkich piotrkowskich kościołach odprawiano uroczyste nabożeństwa. Następnie spod kościoła farnego p.w. św. Jakuba ruszył uroczysty pochód, który przez Rynek Trybunalski, ulicę Sieradzką i aleję 3 Maja dotarł do parku im. Księcia Józefa Poniatowskiego. W pochodzie udział wzięli (według ustalonego porządku) przedstawiciele szkół, milicji, straży ogniowej, skautów, wojska, cechów, instytucji finansowych i społeczno-kulturalnych, organizacji politycznych, sądownictwa, duchowieństwa i Rady Miejskiej¹².

Podczas trwania uroczystości porządku w mieście pilnowała milicja i straż ogniowa, a tłum nie sformowany w pochód nie został wpuszczony do parku¹³.

Jednym z punktów programu obchodów było posadzenie „drzewka wolności”. Dokonał tego prezydent Piotrkowa Bolesław Nowicki *na początku parku na środkowym olbrzymim trawniku w pobliżu sztachet od ulicy Działoszyńskiej*¹⁴ *w miejscu przez tę Sekcyę w parku tym upatrzonym*¹⁵.

Po zasadzeniu drzewka prezydent Nowicki wygłosił okolicznościowe przemówienie, po czym pochód został rozwiązany. Przed dębem ustawiono kamień z okolicznościowym napisem

Narodzie! Podnieś ducha Twej odwagi i Twego obywatelstwa! Bóg potężny Twej sprawie sprzyja! (Z raportu Narodowi Polskiemu o zwycięstwie pod Raclawicami)
15 X 1917¹⁶.

W tym miejscu warto zauważyć, że wśród przechowywanych w piotrkowskim archiwum akt dotyczących obchodów z 1917 r. nie ma śladu takiego napisu!

¹¹ *Obchód Kościuszkowski w Piotrkowie*, „Dziennik Narodowy”, nr 235 z 14 października 1917 r., s. 3.

¹² APPT, AmP-MmP, sygn. 948, Sprawozdanie Sekcji Zasadzenia Drzewka Wolności oraz Pochodowej Komitetu Obchodu Kościuszkowskiego, k. nlb.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ówczesna ulica Działoszyńska nosi dziś imię Stefana Żeromskiego; zob. K. G ł o w a c k i, *Urbanistyka Piotrkowa Trybunalskiego*, Piotrków Trybunalski-Kielce 1984, s. 298.

¹⁵ APPT, AmP-MmP, sygn. 948, Sprawozdanie Sekcji Zasadzenia Drzewka Wolności oraz Pochodowej Komitetu Obchodu Kościuszkowskiego, k. nlb.

¹⁶ D.W., „*Drzewko wolności*” *trzyma się świetnie*, „Tydzień Trybunalski” 1998, nr 40, s. 8; D. W a r z o c h a, *Kościuszkowski dąb w Parku Poniatowskiego*, „Piotrków 7 dni” 1999, nr 41, s. 9; D. W a r z o c h a, „*Drzewko wolności*” *w Parku Poniatowskiego ma 88 lat*, „Tydzień Trybunalski” 2005, nr 41, s. 4.

Można tam znaleźć za to inną propozycję inskrypcji, również zaczerpniętą z pism Naczelnika: *Pierwszy krok do zrzucenia niewoli jest odważyć się być wolnym; pierwszy krok do zwycięstwa – poznać się na własnej sile*¹⁷. Dlaczego nastąpiła zmiana – nie wiadomo.

Na tym jednak obchody się nie zakończyły. Po południu, o godzinie 15 Związek Harcerstwa Polskiego zorganizował kolejne uroczystości na błoniach za parkiem im. Ks. Józefa Poniatowskiego, a o godzinie 18 odbyło się uroczyste posiedzenie Rady Miejskiej. Jednocześnie w sali Stowarzyszenia Rzemieślników i Handlujących odbył się „Wieczór Hołdu”. Ceny biletów, które można było nabywać w cukierni K. Szymańskiego przy ul. Kaliskiej¹⁸, wynosiły 1 i 2 korony¹⁹.

Na uroczystościach cieniem kładła się tragiczna sytuacja bytowa znacznej części ludności Piotrkowa. Wiele dzieci ze szkół ludowych i ochron szło w pochodzie boso lub w drewnianych trepach.

Przychodziło na myśl, jak społeczeństwo kulturalne, w którym tylu jest bogatych ludzi, może pozwolić, aby dzieci, jego przyszłość i skarb narodowy, marniały skutkiem braku obuwia i zapewne niedostatecznej strawy. Należałoby po pochodzie urządzić rewję tych bosych, zziębniętych dzieci przed uczestnikami pochodu, a możeby się wzruszyły serca i otwały kiesy pełne złota, aby się nie mógł powtórzyć tego rodzaju przykry widok, boleśniejszy niż policzek²⁰.

Anonimowy publicysta apelował:

Poczucie godności obywatelskiej, kultury polskiej przemawiałoby również za wprowadzeniem nawet specjalnego podatku dla bogatych, w celu ratowania dzieci, przyszłości kraju. Powinna o tem przemyśleć Rada miejska²¹.

W tych okolicznościach szczególne znaczenie miał sposób uczczenia pamięci Kościuszki przez Komisję Apropowizacyjną miasta Piotrkowa. Na posiedzeniu plenum w dniu 12 października Komisja jednogłośnie uchwaliła przekazanie czterdziestu tysięcy koron na cele dobroczynne i oświatowe dla polskiej i żydowskiej ludności Piotrkowa²².

¹⁷ APPT, AmP-MmP, sygn. 948, Sprawozdanie Sekcji Odczytowo-Wydawniczej Komitetu Obchodu Kościuszkowskiego z 3 października 1917 r., k. nlb.

¹⁸ Ówczesna ulica Kaliska nosi dziś imię Juliusza Słowackiego; zob. K. G ł o w a c k i, op. cit., s. 300.

¹⁹ *Obchód Kościuszkowski w Piotrkowie*, „Dziennik Narodowy”, nr 235 z 14 października 1917 r., s. 3.

²⁰ *Światłocienie obchodu*, „Dziennik Narodowy”, nr 239 z 20 października 1917 r., s. 3.

²¹ *Ibidem*.

²² *Hojny dar Komisji Apropowizacyjnej m. Piotrkowa*, „Dziennik Narodowy”, nr 235 z 14 października 1917 r., s. 3.

Na poniedziałek 14 października zaplanowano także *sprzedaż znaczka na cele kościuszkowskie*²³, *nalepek na szyby również z podobizną Kościuszki oraz rokiem 1817 i 1917 oraz zbieranie funduszków przez uproszone osoby*²⁴. Cel zbiórki nie został jednak jasno określony. Spowodowało to krytykę endeckiego radnego Tadeusza Dobrzańskiego. Na późniejszym posiedzeniu Rady Miejskiej wyraził opinię, że uzyskany dochód był „*bezwarunkowo za mały*”, gdyż *kwesta pod znakiem Kościuszki powinna przynieść 10 razy tyle*. Zdaniem Dobrzańskiego komitet organizacyjny obchodów powinien z góry ogłosić, na jaki cel przeznaczone zostaną zebrane pieniądze. Uważał też, że – podobnie jak w Poznańskim i Galicji – dochód ten winien być przeznaczony na oświatę na Litwie, *bo Litwa dała nam Kościuszkę*²⁵.

Zebrane podczas uroczystości 5000 koron austriackich²⁶ postanowiono przeznaczyć na budowę pomnika Tadeusza Kościuszki. Kwotę tę zamieniono następnie na *6% obligacje trybunalskiego miasta Piotrkowa*²⁷, zaś kolejną decyzją było:

Za odsetki od tego kapitału nabywać listy procentowe i w ten sposób powiększać fundusz ten dotąd, dopóki nie utworzy się kwota wystarczająca na wystawienie pomnika Kościuszki na placu Jego imienia w Piotrkowie²⁸.

Projekt piotrkowskiego pomnika Kościuszki nigdy jednak nie doczekał się realizacji, a pomimo wzniesienia w mieście wielu innych pomników, do planów uczczenia w ten sposób zwycięzcy spod Raławic już nie wracano. Ostatnia wzmianka o powiększeniu funduszu na wystawienie pomnika Naczelnika pochodzi z 14 stycznia 1919 r.²⁹ Jednocześnie już w październiku 1918 r. Rada Miejska uchwaliła udzielenie zapomogi w kwocie 5000 koron stowarzyszeniu

²³ *Obchód Kościuszkowski w Piotrkowie*, „Dziennik Narodowy”, nr 235 z 14 października 1917 r., s. 3.

²⁴ APPT, AmP-MmP, sygn. 948, Protokół Sekcji Finansowej Obchodu Kościuszkowskiego z 23 września 1917 r., k. nlb.

²⁵ *Z piotrkowskiej Rady miejskiej*, „Dziennik Narodowy”, nr 245 z 27 października 1917 r., s. 2.

²⁶ W okupowanej przez Austriaków części Królestwa Polskiego w obiegu pozostał rubel, zastąpiony następnie walutą austriacką. Korona pozostała prawnym środkiem płatniczym na tym obszarze do 1920 r., kiedy to zastąpiła ją marka polska; zob. H. C y w i ń s k i, *Dziesięć wieków pieniądza polskiego*, Warszawa 1987, s. 183, 194.

²⁷ APPT, AmP-MmP, sygn. 948, Pismo Piotrkowskiej Kasy Miejskiej do Magistratu m. Piotrkowa z 25 października 1918 r., k. nlb.

²⁸ APPT, AmP-MmP, sygn. 948, Wyciąg z posiedzenia Magistratu m. Piotrkowa z 20 czerwca 1918 r., k. nlb.

²⁹ APPT, AmP-MmP, sygn. 948, Pismo Piotrkowskiej Kasy Miejskiej do Magistratu miasta Piotrkowa z 14 stycznia 1919 r., k. nlb.

„Straż Kresowa” w Lublinie³⁰. Fakt występowania pism dotyczących zapomogi dla „Straży Kresowej” może sugerować, że do Lublina trafiły fundusze przeznaczone pierwotnie na budowę pomnika Kościuszki. Na powyższe przypuszczenie brak jednak bezpośrednich dowodów. Być może na rezygnację z wzniesienia pomnika wpłynął spadek wartości zgromadzonych środków w wyniku inflacji.

Podsumowując, można zauważyć, iż wśród rocznic narodowych, uroczyscie obchodzonych w przeddzień wolności, ważne miejsce zajmowało stulecie śmierci Tadeusza Kościuszki. Postać naczelnika powstania 1794 r. jawiła się jako symbol walki z caratem o niepodległość Polski. Walka ta wówczas jeszcze się nie zakończyła. Tym większa zatem istniała w społeczeństwie polskim potrzeba uczczenia pamięci bohatera narodowego, którego walka posiadała bezpośrednie odniesienie do bieżących wydarzeń.

Widoczne to było i w Piotrkowie, dla którego lata pierwszej wojny światowej stanowią szczególny okres w dziejach. Tu formowano oddziały wojskowe, organizowano przeglądy, spotkania dowódców i działaczy, świętowano rocznice ważnych wydarzeń z historii Polski. W licznych uroczystościach patriotycznych uczestniczyły różne środowiska społeczno-zawodowe, organizacje zarówno kościelne, jak i świeckie³¹.

³⁰ APPT, AmP-MmP, sygn. 948, Koncept pisma Magistratu miasta Piotrkowa do Zarządu Głównego Straży Kresowej w Lublinie z 22 października 1918 r., k. nłb.

³¹ B. Wachowska, *Życie społeczno-polityczne i kulturalne w latach pierwszej wojny światowej*, [w:] *Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego*, pod red. B. Baranowskiego, Łódź 1989, s. 365.